

kunne fremkomme med overfor den enevældige konge. I et ikke ubetydeligt omfang måtte han indskrænke sig til at svare på de spørgsmål, som blev ham forelagt, inden for rammerne af gældende ret. Men det er rigtigt som både Stampes erklæringer og den afvisning, som Beccarias tanker om afskaffelse af dødsstraf stødte på, at mere radikale reformer af strafferetten ikke fandt grund i det dansk-norske monarki.

Bjørnes bog er ledsaget af udførlige litteraturfortegnelser og korte biografier, der gør den velegnet som opslagsværk. Bjørne refererer stedse loyalt den hidtidige litteratur og andres mening. Der er grund til at se frem til de kommende bind af, hvad der tegner til at blive et standardværk om nordisk retsvidenskab.

Ditlev Tamm

ANDERS MONRAD MØLLER: Fra etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund 1994. Kbh. 1994. 276 s. 175,- kr.

JESPER HARTVIG PEDERSEN og NIELS HENRIK HOLMQVIST-LARSEN: Arbejdsministeriet. Et rids af fortid, opgaver og organisation. Kbh. 1994. 333 s.

Den fem-bindts Dansk Toldhistorie, der udkom i årene 1987-90, gik let hen over de forskellige foreninger, der gennem tiden har organiseret etatens personalegrupper; Anders Monrad Møllers historik i anledning af hundredåret for grundlæggelsen af Den danske Toldetats Forening råder bod herpå. Fremstillingen følger foreningens tidlige historie, grundlæggelsen som en fællesforening for alle lønklasser med sædvanlige sociale og selskabelige formål, men dog med umiskendeligt præg af fagforening med bund i konkrete løn- og arbejdsmæssige problemer; splittelsen i 1904, hvor afstanden mellem over- og underordnede i embedshierarkiet endnu var for stor og de højere klasser meldte sig ud; Centralorganisationernes dannelse i 1909, krigens dyrtid og kompensationspolitikken, hvor kravet om også at tilgodese de højest lønnede bragte foreningen på kollisionskurs med de øvrige etatsorganisationer og førte til at man trådte ud af CO II. Herefter deflationen i 1920-erne og det fælles politiske pres, der igen nærmede parterne, så en fælles forening igen i 1928 gik ind i CO II.

Det er klart, at man stedvis savner grundbeskrivelsen af etatens udvikling fra toldhistorien; også enhver kvantitativ dimension af foreningen er skåret bort. Herved går noget af overblikket tabt, efter 2. Verdenskrig og især efter 1958, hvor de store ændringer i etatens opbygning og funktioner fandt sted, og hvor foreningen i nogen grad forsvinder i en organisatorisk uoverskuelighed. Det var ellers netop nu tolderne endelig blev herrer i eget hus med oprettelsen af Direktoratet for toldvæsenet og reduktionen af Departementet for told og forbrugsafgifter. Monrad Møller fremhæver, sikkert med rette, hvorledes de etatsuddannede i et direktorat endnu kunne stå sig overfor akademikerne i et departement: det udskillelsesløb var et engangstilfælde, der ikke kunne være gennemført i 1990-erne; men endnu i begyndelsen af 1960-erne havde man i tolderne et kvalitativt modspil til akademikerne: gennem mellemkrigstiden og endnu nogle år derefter havde etaterne kunnet 'skumme fløden af årgang efter årgang af folk med en real- eller præliminæreksamen.' Siden gik den videns- og uddannelsesform fløjten.

Bogen fremtræder i layout og udstyr i samme høje kvalitet som den store toldhistorie. Tilsammen må man sige at have fået en sjældent gennemført og gennemarbejdet beskrivelse af det danske toldvæsens historie.

Jesper Hartvig Pedersen og N.H. Holmqvist-Larsen har skrevet en læseværdig bog om arbejdsministeriets 50-årige udvikling. Efter et kort tilbageblik over den vigtigste lovgivning fra slutningen af 1800-tallet følges relativt bredt ministeriets udvikling og de store lovreformer indenfor dets ressort, først og fremmest arbejdsmarkeds- og beskæftigelseslovgivningen. Ministeriet skylder sin selvstændige eksistens det tyske pres efteråret 1942 (telegramkrisen) for en mere samarbejdsvenlig politik og ønske om en ministerplads til formanden for De samvirkende Fagforbund, Laurits Hansen, hvilket blev det nyoprettede 'rene' socialministerium, mens Johannes Kjærbo fortsatte i et arbejdsministerium, der i begyndelsen havde et ret begrænset arbejdsfelt.

Relativt bredt skildres den almindelige politiske og økonomiske udvikling, men forfatterne får ganske heldigt kædet den ind i en afvekslende fremstilling af det omfattende reform- og kommissionsarbejde, ministeriet forestod eller var hoveddeltager i: fra ungdomskommissionen, med Hal Koch som formand, lige efter besættelsen, 1970-ernes lavindkomstkommission, til arbejdsmarkedsreformen 1993. I korte, noget skitseagtige, kapitler opsummeres hovedændringer på særømråder – arbejderbeskyttelse, ferielov, arbejdsret, ATP, ØD-diskussionen mv. og for hvert kronologisk hovedafsnit opridses ministeriets organisationsudvikling. Det hele er med, men på bekostning af den sammenhængende, afbalancerede gennemgang.

I et langt bilagsafsnit gengives interviews med en række af ministeriets nøglefigurer, delvist med det sigte at give et indtryk af arbejdslivet og samarbejdet med den øvrige statsadministration førhen. Ministeriet er ikke ældre, end at forfatterne i det hele taget har kunnet trække på aktørernes erindringsstof, ikke mindst vel fhv. stiftamtmand Jacob Høirup, der var ministeriets første departementchef. Endvidere gives en statistik over lovproduktion og personaleforbrug (fra 1973), hvoraf det fremgår, at det har været administrationen af arbejdsmarkedsuddannelserne, ikke formidlingen, der har stået for den suverænt største del af væksten.

Bogen er foruden et jubilæumsskrift med korte personportrætter m.v. også en overskuelig og praktisk anvendelig indgang til ministeriets arbejdsområde, med en selektiv litteratur- og kildefortegnelse.

Hans Kryger Larsen

MICHAEL HERTZ: Et ministerium finder sin form. Landbrugsministeriet 1896-1923. Gad, Kbh. 1996, 360 s., ill.

I hundredåret for landbrugsministeriets beståen er det valgt at fejre begivenheden med en skildring af »det departementale liv« i knap og nap de første tre årtier efter oprettelsen. Der er gået grundigt til værks, så grundigt, at man næsten ikke tør tænke på, hvor mange bind det ville være blevet til, hvis det hele sekel skulle være behandlet.

Når så meget er sagt, må det dog indrømmes, at emnerækken i det lange »forspil« er relevant. Man får et godt repetitionskursus i den administrative og